

ҚАЗАҚТЫҢ
АТА ЗАҢДАРЫ

ДРЕВНИЙ МИР ПРАВА КАЗАХОВ

ESKI KAZAK HUKUK DÜNYASI

THE ANCIENT WORLD OF THE KAZAKH LAW

«Мәдени мұра»
Мемлекеттік бағдарламасының кітап сериялары
Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті
Нұрсұлтан Назарбаевтың бастамасы бойынша шығарылып отыр

Алматы
«Жеті жарғы»
2004

«Мәдени мұра»

Мемлекеттік бағдарламасының кітап сериялары

Бас редакциясының алқасы

Тасмағамбетов И.Н., бас редактор

Тәжин М.М., бас редактордың орынбасары

Асқаров Ә.А., жауапты хатшы

Әбділдин Ж.М.

Әуезов М.М.

Байпақов К.М.

Зиманов С.З.

Кәлетаев Д.А.

Кекілбаев Ә.

Кенжеғозин М.Б.

Қасқабасов С.А.

Қойгелдиев М.Қ.

Мағауин М.М.

Мәмбеев С.

Нұрпеисов Ә.К.

Рахмадиев Е.Р.

Сүлейменов О.О.

Сұлтанов Қ.С.

Хұсайнов К.Ш.

ҚАЗАҚТЫҢ АТА ЗАҢДАРЫ

ДРЕВНИЙ МИР ПРАВА КАЗАХОВ
ESKI KAZAK HUKUK DÜNYASI
THE ANCIENT WORLD OF THE KAZAKH LAW

ҚҰЖАТТАР, ДЕРЕКТЕР МАТЕРИАЛЫ, ДОКУМЕНТЫ
ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУЛЕР И ИССЛЕДОВАНИЯ
ОН ТОМДЫҚ В ДЕСЯТИ ТОМАХ

I ТОМ

Бас редакторы және «Бағдарлама» жетекшісі
Ұлттық Ғылым академиясының академигі Зиманов С.З.

Том жетекшісі Зиманов С.З.

Әзірлеушілер: Зиманов С.З., Қуандықов Б.Ж.,
Байжанова Қ.Ө., Дауталиев Қ.Н.

Редакция алқасы:
Зиманов С.З., заң ғылымдарының докторы;
Әбішев К.А., заң ғылымдарының кандидаты;
Құл-Мұхаммед М.А., заң ғылымдарының докторы;
Мұхамеджанов Б.Ә., заң ғылымдарының кандидаты;
Нәрікбаев М.С., заң ғылымдарының докторы;
Сапарғалиев Ғ.С., заң ғылымдарының докторы.

Главный редактор, руководитель «Программы»
академик Национальной академии наук Республики Казахстан
С.З. Зиманов

Руководитель тома С.З. Зиманов

Подготовили: С.З. Зиманов, Б.Ж. Куандықов,
К.У. Байжанова, К.Н. Дауталиев

Редакционная коллегия:

Зиманов С.З., доктор юридических наук;
Абишев К.А., кандидат юридических наук;
Кул-Мухаммед М.А., доктор юридических наук;
Мухамеджанов Б.А., кандидат юридических наук;
Нарикбаев М.С., доктор юридических наук;
Сапарғалиев Ғ.С., доктор юридических наук

ББК 67.3 (5Каз)

Қ 18

«ИНТЕЛЛЕКТУАЛ —ПАРАСАТ» ЗАҢ КОМПАНИЯСЫ
ЮРИДИЧЕСКАЯ КОМПАНИЯ «ИНТЕЛЛЕКТУАЛ —ПАРАСАТ»

Қ 18 Қазақтың ата заңдары. Құжаттар, деректер және зерттеулер=Древний мир права казахов. Материалы, документы и исследования. 10 томдық. Өзгертіліп, толықтырылған 2-басылым / Бағдарлама жетекшісі: С.З. Зиманов.—Алматы: Жеті жарғы, 2004. («Интеллектуал-Парасат» заң компаниясы). 1-том. Қазақша, орысша, түрікше, ағылшынша.—2004.—632 бет.
ISBN 9965-11-141-3
ISBN 9965-11-142-1 (1-том)

Бұл томда белгілі тарихи тұлғалардың, ойшылдардың, жиһангерлердің, ғылым мен мәдениеттің бұрынғы-соңғы көрнекті өкілдерінің еркіндік идеяларына негізделген қазақ әдет-ғұрып заңдары, олардың «ежелгі болмысы» туралы ойлары мен пікірлері және атақты төрт би: Майқы би, Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би, олардың ғұмырнамасы, ел басқару, ел бірлігін сақтау, шешендік, билік дәстүрлері, әділет және адамгершілік жолындағы күрестері мен мұралары сөз болады. 1-том 2 бөлімнен тұрады.

Көптомдық еңбек Орта Азия халықтары мен мемлекеттері тарихымен, шығыс даналығымен айналысушыларға, мұғалімдерге, жоғары және орта оқу орындарының студенттеріне және тарихты сүйіп оқитын көпшілікке арналған.

Қ $\frac{1203010000-026}{419(05)-2004}$ 24-2004

ББК 67.3 (5 Каз)

ISBN 9965-11-141-3
ISBN 9965-11-142-1 (1-том)

- © «Жеті жарғы» ЖАҚ, 2001
- © «Жеті жарғы» ЖШС, өзгертіліп, толықтырылған 2-бас., 2004
- © Авторлар ұжымы, 2004
- © Зиманов С.З., Қуандықов Б.Ж., Байжанова Қ.Ө., Дауталиев Қ.Н., құраст., 2004
- © Көркемдік безендірілуі «Баур плюс» ЖШС, 2004.

Бірінші томның бірінші басылымына алғы сөз

Ұсынылып отырған еңбекті дайындау және шығару, біз үшін ғылыми-зерттеу, ұйымдастырушылық, материалдық-қаржылық тұрғыдан ауыртпалық тудыратындығын түсіндік. Соған қарамастан біз мұндай игі қадам жасау жолында қандай ауыртпалық болса да тәуекел етуге бел будық. Өйткені бұл — біздің халық алдындағы парызымыз. Бұл жолда жинаған ғылыми біліміміз, ақыл-парасатымыз демеу болды. Ең үлкен қиындық — қойылып отырған мәселенің жаналығы мен сонылығында. Ол — қазақ әдет-ғұрып құқығының өзіндік «көне болмысының» ішкі сыр-сипатына үңілумен бірге, оның о бастан адамның табиғи құқықтары мен еркіндігіне негізделген құндылығын ашу, оның тұла бойының адами құндылықтарға тұнып тұрған өнеге екендігін көрсету еді. Мұнда біз, қазақ қоғамының тарихындағы шындықты ғана бейнелеуге ұмтылдық. Ғасырлар бойы шаң басқан тарихты қайта тірілте отырып, оны шындық сатысына көтеруді өзімізге міндет етіп алдық. Қазақтың орта ғасырдағы құқықтық мәдениетінің сол дәуір шеңберінде жетіле өркендегенін қоспасыз жазудың өзі біз үшін бүгінге дейін қалыптасып келген отаршылдық, буржуазиялық және Кеңестік тарихнамада дәстүрге айналған «Қазақстан мешеу қалған», «жабайы», «патриархалды-феодалдық» ел болды деген көзқарастардың тұрлаусыздығын аңғартады.

Қазақ әдет-ғұрып құқығының көптомдық басылымын дайындауға Қазақстан Республикасы Президентінің 1998 жылды «Халық бірлігі және Ұлттық тарих жылы» деп жариялауы ұйтқы болды. 1998 жылы сәуірде Қазақстан Республикасының Әділет министрі Б.Ә. Мұхамеджановтың ұйғаруымен Алматы қаласында шақырылған заңгер-ғалымдар тобының жиналысында мен «Древний мир права казахов». «Материалы, документы, исследования» — «Қазақтың ата заңдары. Құжаттар, деректер, зерттеулер» атты көптомдық бағдарлама-жобаны ұсынған едім. Бұл ұсыныс қатысушылардың және де министрдің тарапынан қолдау тапты. Енді тек жобаны қаржыландыру ғана қалды. Жылдың аяғында алғашқы демеушілер де табылды. Кейін бұл іске өзім басқарып отырған университеттің қаражаттары да жұмылдырылды. Бағдарламаны жүзеге асыруға атақты заңгер-ғалымдар, филологтер мен тарихшылар тартылды. Қолжазба қорлары мен сирек кездесетін басылымдардан қажетті материалдарды жинау және зерттеу үшін Әдебиет және өнер институтында, Ұлттық Ғылым академиясының Ғылыми кітапханасында, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Ұлттық кітапханасында, осы мекемелердің білікті қызметкерлерінен шығармашылық топтар құрылған болатын. Қазақ академиялық университетінде (мемлекет-

тік емес) негізгі зерттеу тобы жасақталды. Оған заңгер-ғалымдардан басқа монғол, қытай, түрік, ортаазиялық және ұлттық әдебиеттер жөніндегі мамандар кірді. «Бағдарламаны» жүзеге асыруды өзім басқардым.

Ұсынылып отырған жинақты шамамен 10 томдық етіп шығару көзделіп отыр. «Көптомдықта» жарияланатын материалдар мен құжаттар бастапқы мәтінін сақтайды, бірақ бірнеше рет қайталанбауы үшін кейбір қысқартулар болуы мүмкін. Сондай-ақ басқа тілдерге аударылмастан, түпнұсқа тілінде автордың құқықтарын бұзбай жарияланады. Айта кететін жайт, «Алғы сөз», томның әрбір бөліміне кіріспе мақалалар ғана төрт тілде: қазақ, орыс, түрік және ағылшын тілдерінде беріліп отыр.

Бұл көптомдық «көшпелі өркениет» дәуіріндегі қазақтың құқықтық жүйесінің адамзат тарихында қайталанбас өзіндік бет-бейнесі бар, бүгінгі біздің санамыздағы халық билігі, сот әділдігі, құқық тәртібі туралы түсініктермен ғасырлық сабақтас, әуендес сүбелі мұра екендігін паш етеді.

Академик ЗИМАНОВ С. З., 2001

Бірінші томның екінші басылымына алғы сөз

Бұған дейін жарық көрген «Қазақтың ата заңдары» көптомдығының бірінші (2001 ж.), екінші (2003 ж.) томдары «Мәдени мұра» атты 2003 жылы қабылданған және іске асырылуы 2004 жылдың басынан басталатын Мемлекеттік бағдарламаның негізінде толықтырылып қайта басылып отыр. Кезінде шағын таралыммен шығарылған бұл томдар қолдан-қолға тез таралып үлгерген еді.

Бірінші том шыққаннан кейінгі 4 — 5 жылдарды тарихи, тарихи-фольклорлық және тарихи-құқықтық сипаттағы әлебиеттердің баспа бетінде бірінен соң бірінің шығып жатқан кезі десе болатындай. Сонымен қатар осы кезеңдерде ХХ ғасырға дейінгі қазақ қоғамындағы сот жүйесі, баска да әдетік-құқықтың құрылымдар мен нормаларға қатысты зерттеулер жүргізіліп, докторлық, кандидаттық диссертациялар қорғалды. Кезінде кеңес өкіметі тұсында мұндай жұмыстарға қатаң шектеу қойылған, ондай еңбектердің авторларын социализм қағидаларынан «алшақтап» кеткені үшін, «ескілікті көксегені», тіпті «ұлтшыл» деп айыптауға дейін барып отырған. Сонда да, бұл тақырыптар бойынша шектеулер болса да зерттеулер жүргізіліп жатты. Аталған еңбектерде канша әдет-ғұрып құқығы өткеннің сарқыншағы, патриархалды-феодалдық қалыптасудың көрінісі деп бағалаған болса, оның танымдық маңызын ешкім жоққа шығара алмайды. Әсіресе бізді ерекше қызықтыратыны — ол аты аңызға айналған қазақтың билері туралы ертеректегі және кейінгі кезеңдердегі олардың өсиеті мен билік-шешімдері, жолы Көшпелі Ұлы Даланың тарихи-құқықтық мәдениетіне арналған әр кездегі зерттеушілер мен ұлт жанашырларының жинаған және жариялаған материалдары болып табылады. Бұл басылымдар біз үшін екі қырымен маңызды болып отыр: бір жағынан бұл басылымдар тарих көшінде қалып қоймай қазіргі күндерге дейін ел есінде сақталып қалуында; екінші жағынан сол ғасырлар бойы көшпелі құқық қоғамының негізгі өмірін өзегін құраған қазақ құқығының «көне болмысын» тануға қазіргі кездегі зерттеушілердің ерекше ынта білдірулері болып отыр.

Қайта шығарылып отырған «Қазақтың ата заңдарының» бірінші томына соңғы жылдары жарық көрген 27 жаңа материал еніп отыр. Оқырмандар есіне саларымыз: бұл көптомдықты тек өткен ғасырлардағы көрнекті билер мен шешендер, қазақ қоғамындағы құқықтық құрылымдар мен институттар туралы жинақталған материалдар деп қарау өз алдына. Рас, бұл қырынан бұл еңбектің танымдық құндылығы өте жоғары. «Қазақтың ата заңдары» — қазақ құқығының бүкіладамзаттық мәдениет тарихында өзіндік алатын орны бар

ерекше құқықтық жүйе ретінде танытатын концептуалдық құнды еңбек болып табылады.

Бес-алты жыл мұқият ізденіс пен ойланыстан кейін, шын мәнінде бұндай тұжырымға келдік. Бүгінгі көзқараспен қарағанда артта қалғандай көрінетін орта ғасырлар бойы қазақ халқының санасына сіңіп-бекіп қалған әділ сот пен заңдылықтың «Алтын ғасыр» деңгейіне дейін көтерілуі бір жағынан жұмбақ секілді. Қазақ құқығының «көне болмысының» мәні мен сыры, оның тарихи құндылығы терең зерттеуді, оның өзіндік қалыптасу кезеңдері мен ерекшеліктеріне зер салып көңіл бөлуді қажет етеді. Бұның негізгі себептерінің бастысы қазақ елі мен мемлекетінің Орта Азияның аса кең шұрайлы даласын ғасырлар бойы мекендеуімен орта ғасырдағы үлкен жорық, өзара үлкен шайқас жолдарынан аулақ бөлек жатуында. Қолайлы табиғи аяда ұзақ бейбітшілік дәуірде қалыптасқан көшпелі қазақ қоғамы сол замандағы этно-мәдениеттің өзіндік жоғары деңгейіне көтерілді. Орталық Азия кіндігінде қазақ жерінде екі күдірет күштің — Сөз Күдіреті мен Заң Күдіретінің үстем болуына әкелді. Қазақ құқығы, оның қасиеті мен деңгейі осы екі күдіреттің аясында дүниеге келді. Халық санасында ұлы Дала әділ соты мен заңдылығының «Алтын ғасыры» деген өшпес із қалдырды. Халық санасында қалыптасып әбден бекіп қалған дәстүрлі еркіндіктің, азаттықтың және көшпелі өмір салтының негізін қамтамасыз ете алатын әдет-ғұрып ережелері мен жарлық-заңдар қазақ қоғамының көшпелі ел негізінде өркендеуіне әкелді.

Қазақ құқығы ережелері — өзінің құрылымы мен қисындылығы жағынан мейлінше ұтымды, жинақы және көркем бейнеленген, есте сақтауға өте қолайлы сондай-ақ меңгерілуі табиғи қажеттілікке сай келетін нормалардан тұратын құқықтық жүйе. Ол кінәлінінің «сазайынын тарттыратын» қылмыстық жазалау, ұрып-соғу, жәбірлеу, адам теңдігін таптау сияқты қылмыстық құқықтан аулақ болатын азаматтық бағыттағы құқық жүйесі болатын. Заңдылықты сақтау, оны бекіту, ел билеу тұтқасы билер сотында болды, олар көшпенділер қоғамының құқықтық кеңістігінің төрінен орын алды. Дала заңы мен «от ауызды, орақ тілді шешендер» деген атаққа ие болды. Халық мұндай сот өнерінің майталмандарын «Қара қылды қақ жарған тура би», «Ханда қырық кісінің ақылы бар болса, биде қырық кісінің ары мен білімі бар» деп дәріптеді.

«Қазақтың ата заңдары» атты бұл еңбек жоспар бойынша 10 томнан тұратын концептуалды (тұжырымдамалық деңгейдегі) басылым. Біздің пайымдауымызша, «Қазақ құқығы» оның маңызы мен аумағы тарихи аймақ шеңберімен шектелмейді, адамзат дүниесіндегі елеулі құбылыс деңгейінде бағалауға лайық.

Төменде көптомдық «Қазақтың ата заңдары» еңбегінің құрылым жобасы көрсетілген. Оған зерттеу дайындық барысында кейбір түзетулер мен өзгерістер енгізілуі мүмкін.

I том. Белгілі тарихи тұлғалардың, ойшылдардың жиһангерлердің, ғылым мен мәдениеттің бұрын-соңды көрнекті өкілдерінің еркіндік идеяларына негізделген қазақ әдет-ғұрып заңдары, олардың «ежелгі болмысы» туралы ойлары мен пікірлері. Билер және билер сотының тарихы мен олардың қоғам мен ел өміріндегі ерекше рөліне арналған зерттеулер. Атақты төрт би: Майқы би, Төле

би, Қазыбек би, Әйтеке би, олардың ғұмырнамасы, ел басқару, ел бірлігін сақтау, шешендік, билік дәстүрлері, әділет және адамгершілік жолындағы күрестері мен мұралары.

II том. Ұлы Дала қазақтарының өміріндегі Қазақ құқығының «көне болмысы» туралы әр түрлі зерттеулер көшпелі өркениеттің дәстүрлі демократиясын бойына сіңірген және ежелгі еркіндік идеяларына негізделген, көбінесе ауызша тарихта сақталған, қазақ құқығы жүйесінің көшпелі өмірді реттеудегі жасампаздығы мен тетіктері туралы зерттеу жұмыстары қамтылады.

III том. Қазақтың белгілі, әрі беделді билері, олардың биліктері мен шешендік өнері, өсиеті, нақыл сөздері, ел тұтастығы мен ер намысын қорғау жолындағы сүбелі үлестері. Абай — ұлы ойшыл, ақын, әрі қазақ әдет-ғұрып құқығының білгірі мен реформаторы. Оның «төбе би» болып сайлануы, нақтылы биліктері кеңінен беріледі.

IV том. Қазақ әдет-ғұрып құқығының ескерткіштері. Ізденістер мен табыстар. «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы», «Жеті жарғы», олардың тізімі мен нұсқалары. Шағын әдет-ғұрып жинақтары — «Ереже».

V том. Қазақ құқығының «көне болмысына» арналған Ресейлік және орыс тіліндегі әдебиеті, мұрағат деректері. Дала өлкесін отарлау кезеңіндегі құқық саласындағы күшпен енгізілген кейбір өзгерістер және «Қазақ құқығының» өміршенділігі, ішкі қасиеті мен құрылымдылығының ғасырлар бойы сақталуы жайында.

VI-VII томдар. Қазақ құқығы нормаларының жиынтығы және кейінгі жазбалар, соның ішінде оның әдеттік-құқықтық нұсқалары, әр кезеңдегі әр түрлі авторлармен, сондай-ақ білгірлермен, оның жаңа кезеңдегі «мұрагерлері» мен жолын ұстанушылардың жинақтары. XIX ғасырда Ресей әкімшілігі тарапынан арнайы құрылған экспедиция материалдары. Бір бөлім «Қазақ құқығы» туралы Еуропа әдебиеттерінде жарық көрген деректерге арналады.

VIII том. Қазақ әдет-ғұрып құқық жүйесіне, оның қалыптасуына елеулі әсерін тигізген Ортаазиялық, шығыс-түркістан хандықтарының, монғол, қытай мемлекеттерінің құқықтық жарлықтары. Салыстырмалы зерттеу және түсініктемелер.

IX том. Соттық-құқықтық және саяси құрылысты бейнелейтін қазақ мемлекеттілігі мен Ұлы Дала сотының көрнекті қайраткер-билерінің бейнелері көрсетілген көркемсурет, фотоқұжаттар мұралары.

X том. Алғы томдарға кірмеген, соңынан іздестіру мен зерттеу жұмыстарының барысында табылған қазақ құқығы туралы жаңа мәліметтер мен деректік құжаттар. Арнайы бөлімде анықтамалық материалдар ұсынылады.

Бұл бірінші томның екінші басылымында осы көптомдықты дайындаудың бастамасы мен қиындықтары туралы мәліметті қамтитын бірінші басылымның кіріспе мақаласы сол күйінде қалдырылып отыр.

Академик ЗИМАНОВ С.З.

Предисловие к первому изданию

Давая себе отчет в том, что подготовка предлагаемого труда будет трудной в научно-исследовательском, организационном и материально-финансовом планах, мы тем не менее пошли на этот шаг, будучи твердо убежденными, что исполняем долг перед своим народом и его историей.

Стимулом к подобного рода начинанию послужили два фактора: весьма значительный по объему запас накопленных на сегодняшний день знаний и весь имеющийся в нашем распоряжении научный и интеллектуальный потенциал республики. Самая большая трудность заключалась, однако, в самой теме, в новизне ее постановки, по сути своей равнозначной открытию: показать и доказать уникальность казахского права в его «древней форме» как права, приверженного ценностям изначальной свободы и идеалам естественного права человека, проникнутого духом мира, коллективизма и рыцарской морали общества, находящегося на феодальном этапе своего развития. Тут не надо было заниматься сочинительством, не надо придумывать факты, которых не было в действительности. Надо было всего-навсего раскопать их, извлечь из-под вековых руин, очистить от наслоений и воссоздать хотя бы в основных качествах и чертах. Мы сознавали, что сама постановка вопроса об уникальности средневековой правовой культуры казахов, пережившей свою эпоху и дошедшей в определенной степени в своей функциональной сохранности до новейшего времени, приходила в противоречие с представлением, ставшим традиционным в колониальной, буржуазной и советской историографии, о том, что Казахстан был в прошлом «диким краем, отсталым и патриархально-феодальным».

Толчком для реализации плана подготовки многотомного издания казахского права послужило объявление Президентом Республики Казахстан 1998 года Годом народного единства и национальной истории. В апреле 1998 года на совещании небольшой группы ученых-юристов, созванном в г. Алматы по инициативе Министра юстиции республики Мухамеджанова Б.А., я внес программу-проект по подготовке многотомника под названием «Древний мир права казахов. Материалы, документы и исследования», которая была поддержана участниками и Министром. Далее все упиралось в финансирование. К концу года нашлись первые спонсоры. Затем пошли в ход скромные средства Университета, которым я руковожу. Были привлечены для работы над программой известные исследователи-юристы, филологи и историки. Для поиска, изучения и отбора необходимых материалов в фондах рукописей и редких изданий были

созданы творческие группы (3—5 чел.) при Институте литературы и искусства, Научной библиотеке Национальной академии наук, а также при Национальной библиотеке республики из состава квалифицированных сотрудников этих учреждений. Была сформирована головная исследовательская группа при Казахском академическом университете (не государственном), куда входили, кроме ученых-юристов, специалисты по монгольским, китайским, турецким, среднеазиатским и национальным источникам. Руководство «Программой» осуществлялось мною.

Если будут найдены источники финансирования, то подготовку и издание всех томов намечено завершить до 2010 года. Материалы и документы многотомника публикуются в первоначальном виде, иногда с некоторыми сокращениями во избежание повторений, без нарушения авторского оригинала и на языке, на котором они написаны, без перевода на другие языки. Исключение составляют «Предисловие», вводная статья «Казахское право и его истоки», а также высказывания Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева о знаменитых казахских биях — они даны на 4 языках: казахском, русском, турецком и английском.

Мы надеемся, что все собранные воедино материалы, представленные в данном многотомнике и раскрывающие особенности оригинальной правовой системы эпохи кочевой цивилизации, в которой в заметной степени воплотились универсальные античные идеалы человеческого общежития и справедливого управления, будут не только способствовать обогащению нас новыми знаниями, но и помогут казахскому праву занять подобающее ему высокое место в семье правовых систем масштабного значения.

Академик С. З. ЗИМАНОВ, 2001 г.

Предисловие ко второму изданию

Переиздание ранее изданных первого (2001 г.) и второго (2003 г.) томов «Қазақтың ата заң-дары» — «Древний мир права казахов» осуществляется в соответствии с Государственной программой «Культурное наследие», принятой в 2003 г. и реализуемой с начала 2004 г. Изданные в малом количестве тиражи этих двух томов разошлись.

Годы, прошедшие после издания первого тома, можно назвать годами начала издательского бума, в том числе историко-фольклорной и историко-правовой литературы. Были проведены исследовательские работы, защищены докторские и несколько кандидатских диссертаций по проблематике обычного права, судебного права и правовой организации казахского общества до XX в. В советский период на такие работы устанавливались жесткие ограничения вплоть до обвинения их авторов в отходе от реалий социализма, в «любовании стариной» и даже в национализме.

Само по себе появление подобных публикаций с познавательными фактическими материалами, правда, еще ограниченных рамками старых представлений о господстве патриархально-феодалных отношений и отсталых норм обычного права в «дореволюционном» Казахстане, представляет важное позитивное явление.

Особый интерес для нас представляли старые и новые записи о легендарных судьях-биях, об их наставлениях и судебных решениях, а также о судебных ораторах прошлых веков, собранные и опубликованные исследователями и энтузиастами историко-правовой культуры казахов Великой Степи. Эти издания ценны для нашей творческой группы с двух позиций: во-первых, они содержат дополнительные источниковедческие сведения, сохранившиеся в памяти поколений; во-вторых, они отражают растущий интерес нового поколения исследователей и общественности к проблемам казахского права «в древней форме», прочно овладевшего умами и жизненными циклами кочевого казахского народа на протяжении всей его многовековой истории. В переиздаваемый первый том «Қазақтың ата заңдары» — «Древний мир права казахов» вошли 27 новых материалов, отобранных в основном из числа публикаций последних лет.

Подготавливаемое нами многотомное издание «Қазақтың ата заңдары» — «Древний мир права казахов» — это не просто собрание материалов о выдающихся судьях-биях и судебных ораторах, о правовых учреждениях казахского общества прошлых веков. Оно важно и ценно в познавательном плане. В нем

рельефно выступает и реализуется идея об уникальности казахского права «в древней форме» как системы права, достойной занять свое место в истории общечеловеческой культуры и цивилизации. С зачатками этой идеи мы начали свое исследование, и теперь, после пяти-шести лет кропотливых поисков и раздумий, мы осознали адекватность реалиям этой идеи и утвердились в ней.

Объяснение тому, что представляло собою казахское право «в древней форме» и каким «чудом» оно, в условиях отсталого по сегодняшним меркам средневековья, поднялось до столь высокого уровня, что в сознании народа отложилось как золотой век правосудия и законности, следует искать в своеобразии и особенностях формирования и бытия самого казахского общества. В течение многих веков на огромных степных просторах Центральной Азии, представлявших благоприятнейшую природную зону обитания и развития относительно высоких форм кочевой этнокультуры, в которой праведное судебное управление обществом считалось основой и главным способом обеспечения стабильного ведения хозяйства, мира и единства, в стороне от больших войн и потрясений формировалось казахское общество. Эта идеология по источникам и формам была естественно-обусловленной и покрывала общинно-родовые отношения, еще сохранившиеся и продолжавшие служить организационной основой хозяйствования и жизнедеятельности населения.

Два мощнейших общественно-нравственных фактора, уходящих корнями вглубь веков и выросших на этих особенностях, пронизывали все казахское общество и доминировали в нем — это царство Слова и царство Закона. В их рамках и формировалось казахское право «в древней форме».

Основными источниками казахского права были: обычай, законодательство и судебные прецеденты, воспринимаемые и формируемые в массовом сознании как необходимость и как атрибуты обеспечения традиционной свободы волеизъявления и ритма жизни кочевников. Казахское право по своей структуре и логичности сложилось в рациональную, довольно гибкую правовую систему с экономно и стильно выраженными нормативами, удобными для быстрого запоминания и усвоения как естественная потребность. Оно было мирным, светским и гражданским правом, не знало уголовного права и уголовных наказаний виновных.

Судебная власть находилась в центре правового поля общества кочевников, судья-би, прошедший естественный отбор, был ее носителем и главной фигурой в этой правовой системе Великой Степи. Он по-степному был образован в законах и мудр, владел красноречием. За судебное искусство его в народе именовали: «Қара қылды қақ жарған тура би» — «Праведный судья, с точностью рассекающий пополам тонкую волосинку»; «Ханда қырық кісінің ақылы бар, биде — қырық кісінің ары мен білімі бар» — «У хана разум сорока людей, а у бия — совесть и знание сорока людей».

Издание «Қазақтың ата заңдары» — «Древний мир права казахов» запланировано как концептуальное издание в 10 томах. По нашему мнению, оно будет этапным явлением и вехой в историко-правовой науке не только Казахстана.

Ниже дается примерное содержание каждого тома многотомника, которое может быть скорректировано в ходе подготовки к изданию в зависимости от результатов поисковых, собирательных и исследовательских работ, а также от потенциала и финансовых возможностей творческого коллектива.

Том I. Видные деятели культуры и науки, мыслители, путешественники о казахском праве «в древней форме» как о праве Великой Степи, об его истоках, об особой роли в нем биев-судей, являвшихся одновременно ораторами, мудрецами, поэтами и носителями светской власти. О четырех выдающихся биях: Майкы би, Толе би, Казыбек би, Айтеке би, каждый из которых представляет целую полосу в истории правосудного управления в Казахстане.

Том II. Исследовательские работы о казахском праве «в древней форме» как о неписанной, но самоутверждающей правовой системе, вобравшей в себя демократические традиции кочевой цивилизации и основанной на идеалах изначальной свободы, об его механизме и регулятивном эффекте в жизни казахов Великой Степи.

Том III. Галерея крупных биев, имена которых отложились в исторической памяти народа, их судебные решения, биография, ораторское искусство, изречения и их роль в утверждении в обществе морали человеколюбия, мира и справедливости. Об Абае Кунанбаеве, жившем во второй половине XIX в. — начале XX вв., особо отличившемся в возрождении лучших традиций казахского правосудия в новое время. Описание казахского права «в древней форме» в исторической художественной литературе в основном в советское и постсоветское время.

Том IV. Памятники казахского права. Поиски и находки. «Қасым ханның қасқа жолы» («Светлое Уложение Касым хана»), «Есім ханның ескі жолы» («Древнее Уложение Есим хана»), «Жеті Жарғы» («Большое уложение»), «Ереже» — «Малые Уложения», их списки и варианты.

Том V. Российские и русские литературные и архивные источники о казахском праве «в древней форме», об его модернизации и перерождении в периоды колонизации Степного края и о консервативности и жизненной устойчивости его основных нормативных институтов.

Томы VI—VII. Поздние записи и сборники норм казахского права, в том числе его обычно-правовых вариантов, составленные в разное время разными авторами, в том числе знатоками, его «наследниками» и приверженцами в новое и новейшее время. Материалы специальных экспедиций. Европейские литературные источники о казахском праве.

Том VIII. Средневековые правовые памятники, правовые правила, ярлыки — установления тюркоязычных среднеазиатских, восточно-туркестанских ханств, монгольских и китайских государств на всем соседнем пространстве Великой Степи, оказавшие существенное влияние на сложение казахской правовой системы «в древней форме». Сравнительный анализ и комментарии.

Том IX. Судебно-правовое и политическое устройство, выдающиеся судебные деятели-бии Великой Степи и государственности казахов в иллюстративном и изобразительном искусстве и фотодокументах.

Том X. Новые находки и документальные материалы о казахском праве, обнаруженные в ходе поисковых и исследовательских работ после опубликования ряда томов многотомника и не включенные в них. В специальном разделе представлены справочные материалы.

Во втором издании первого тома сохранено предисловие к первому изданию, которое дает представление о начале и трудностях подготовки настоящего многотомника.

Академик С. З. ЗИМАНОВ

Önsöz

Bu eseri hazırlarken ilmi-araştırma, organizasyon ve maddi-finans açıdan zor olacağını tahmin etmiştik. Fakat her şeye rağmen bu gibi önemli iş için kendimizi riske attık. Çünkü bu, halkımızın karşısındaki borcumuzdu. Bu işin zor olanı araştırmakta olduğumuz meselenin hem yeniliği hem de ana mesele olmasıdır. Doğrusu, kazak adet hukuğunun özel «eski şeklinin» iç sıfatını derinden öğrenmekle beraber onun başlangıcından insanın tabii hukuğu ile hürriyetine dayanan değerini açıp tüm bünyesinin insani değere dolu bir timsal olduğunu göstermek işidir. Burada biz kazak tarihindeki ancak gerçi olayları ifade etmeye çalıştık. Asırlarca toz içinde kalmış olan tarihi yeniden canlandırarak onu gerçek seviyeye kadar yükseltmekle kendimize bir görev yüklemiş olduk. Kazakların orta asırdaki hukuki kültürünün tam o zamanki sınırlarında büyük bir gelişmede olduğunu hiç eklemesiz yazmak bile bize bugüne kadar ulaşmış sömürgeci, burjuva gibi ve sovyet tarihinde Kazakistanı «vahşi», «geride kalmış», «eski feodal» ülkesi olarak tanıtan düşünceler bir birine tezata düştüğünü anlatır.

Kazakistan Cumhurbaşkanı tarafından 1998 yılının «Halk birliği ve milli tarih yılı» olarak ilan edilmesi, kazak adet hukuğu ile ilgili çok ciltli eserin yayılmasının nedeni oldu. 1998 yılı nisan ayında Adalet Bakanı B.A.Muhamecanovun kararıyla Almatıda düzenlenen hukukçular toplantısında ben «Eski kazak hukuk dünyası. Bilgiler, evraklar, araştırmalar» isimli çok ciltli eserin yayınlanmasına dair projemi sunmuştum. Bu proje Bakan ve toplantıya katılanlar tarafından desteklendi. Projeye ilgili sadece finansman meselesi kaldı. Yıl sonuna doğru ilk sponsorlar da bulundu. Daha sonra rektörlüğünü yaptığım üniversite de mali katkıda bulundu. Projenin gerçekleştirilmesine belli hukukçular, filolog ve tarihçiler katıldılar. Nadir yayın ve el yazıları fonlarından gerekli evrakları bulup araştırmak üzere Milli İlimler Akademisinin Edebiyat ve Sanat Enstitüsünde, İlmî Kütüphanesinde ve Kazakistanın Milli Kütüphanesinde bu kuruluşların uzmanlarından (3—5 kişi) çalışma grupları oluşturuldu. Esas araştırma grubu Kazak akademik üniversitesi (özel) nezdinde kurulmuş olup buna ilim hukukçuları ile birlikte Moğol, Çin, Türk, Orta Asya ve milli edebiyat uzmanları katıldı.

Tüm ciltlerin hazırlanıp yayınlanması 2010 yılı gerçekleştirilir. Bu çok ciltli esere giren bilgi ve evraklar orijinal metni halinde kullanılır, fakat bazı tekrarlamaları atlatmak için birkaç kısaltmalar olabilir. Ayrıca bazı belgeler diğer dillere çevirilmeden orijinal dilde yayınlanacak. Önsözün, her ciltin bölümünün giriş makalesinin dört dilde: kazakça, rusça, türkçe ve ingilizce verileceğini kaydetmemiz gerekir.

Bu çok ciltli eserimizle, göçmenlerin orijinal hukuk sistemi — kazak hukuđunu konu alan ve bizim hukuki düzenin milli niteliđine ve mahkeme mercilerin demokrasisine dair düşüncelerimize uyan bir kazak hukuđu için dünya hukuk sistemine dođru açılan pencereyi keşfettiđimizi düşünöyoruz.

Akademisyen ZIMANOV S.Z.

Birinci cildin ikinci yayınına önsöz

Daha önce yayınlanmış olan «Kazaktın ata zandarı — eski kazak hukuk dünyası»nın birinci (2001 yılı) ve ikinci (2003 yılı) ciltlerinin yeniden yayınlanması, 2003-te kabul edilmiş olup 2004-ten başlayıp uygulanmakta olan «Kültürel miras» Devlet programı uyarınca gerçekleştirilmektedir. Baskı adedi çok az olan söz konusu birinci ciltlerin hepsi çabuk dağıtılmıştır.

Birinci cildin yayınından sonra geçen son 4-5 yılı, tarihi — folklorlu ve tarihi — hukuki edebiyat dahil olmak üzere tüm yayınlarda gönüllü patırtı başladığı yıllar olarak değerlendirebiliriz. Her taraflı derin araştırma işleri yapılmış, örf ve adet hukuğu, mahkeme hukuğu ve XX. asıra kadar mevcut olan kazak toplumun hukuki düzenleri problemleri üzerinde birkaç doktorluk ve master tezleri muhafaza edilmiştir. Sovyet devrinde bu gibi çalışmalara sert sınırlama tespit edilip çalışma sahipleri sovyet sosyalizmin gerçeğinden uzaklaştı, «eskiyi hayranlıkla seyretti» diye suçlandırılıp miliyetçilikle bile takbih edilirdi. Gerçi bunlar «inkilaptan önceki» Kazakistan'da ataerkil derebeylik temaslarla örf ve adet hukuğun geride kalan normların hakimliği hakkında eski görüşler çerçevesiyle sınırlanmış olsa bile tabii ki, öğretici ve vakialara dayanan materaylleri içermiş yayımlar önemli ve olumlu olaydır. Büyük Step kazakların tarihi ve hukuki kültürünü bilmek isteyen araştırmacıların toplayıp yayınladıkları menkibe hakim-biler hakkında, onların öğüt, talimat ve mahkeme kararaları ve ayrıca geçen asırların belagat sahipleri hakkında eski ve yeni yazıları bizi özellikle ilgilendirmişti. Bu yayımlar bizim yaratıcılık grup için iki bakımdan çok önemlidir: birincisi, bunlar tarihin ve dış güçlerin yıkıcı baskısına rağmen nesillerin hafızasında hala saklanıp muhafaza kalmış, tarihi kaynaklardan gelen ek malümatları içerir, ikincisi — göçmen kazak halkın çok asırlı tarihi boyunca akıl ve hayatında sağlam saklanmış olan «eski şekildeki» kazak hukuğu problemlerine araştırmacıların yeni nesili ile topluluğun günden güne gelişen ilgilerini ifade eder. Yeniden yayınlanmakta olan «Kazaktın ata zandarı — Eski kazak hukuğun dünyası»nın birinci cildine son yıllarda yayınlanlardan seçilen 18 yeni materyal girmiştir.

Tarafımızdan hazırlanmakta olan «Kazaktın ata zandarı — Eski kazak hukuğu dünyası»nın çok ciltli yayını, sadece tanınmış hakim-biler ve mahkeme hatipleri hakkında, geçen asırlardaki kazak toplumun kanuni kurumlarına dair toplanmış materyaller değildir. Kendisine kalırsa tabii ki, bu çalışma çok önemli ve öğretici husustan değerlidir. Bu yayın, kazak hukuğunun «eski şeklinde» insanıyet toplumun medeniyet ve uygarlığında kendisine layık yeri kazanacak emsalsiz bir hukuk sistemi olduğu bakımından konseptüel bir çalışmadır. Kazak hukuk sistemin yeganeliği

fikri bu çalışmada iyi görünüp uygulanır. Araştırmalara başladığımız zaman bu ana fikrin ilk izlere dayanmıştık, şimdi de beş-altı senelik titiz zahmetli iş esnasında bu düşüncemizin gerçi hayata uygun olduğunu anlayıp onu daha geliştirmeye çalıştık ve kendimiz için kesinlikle doğru bir fikir olduğunu tesbit ettik.

«Eski formdaki» kazak hukuğun ne şekilde olduğunun nedeni, onun bugünkü ölçülere göre geride kalmış olan ortaçağ şartlarında tarihin hangi «mucize kabilinden» teferrüt edilerek halkın şuurunda adliye ve kanuniyetin «Altın asırı» olarak saklanmış olup büyük seviyeye kadar yükseldiğinin izahatı zannediyoruz ilk önce kazak toplumunun kendine has oluşumu ile hayatının hususiyetinde aranıp bulunabilir. Kazak (protokazak) toplumu ve onun devlet bünyesi uzun asırlarca Orta Asyanın kocaman ve zengin step genişliğinde oluşmuştur. Bu genişlik o zamanki Asyada mevcut olan harp ve sarsıntılardan uzak olduğu için burada göçmen etno-kültürel formların yüksek düzende gelişmeleri için müsait olan tüm tabii imkanlar vardı ve bu toplumda hukuki adliye idaresi, bütün toplumun iktisadisinin yürütülmesinin, barış ile birliğin sabitliliğinin sağlamlasının esası ve genel bir usulü sayılırdı. Bu bir ideolojydi ve kendisi kaynaklarla formları bakımından gerçeğe ve şarta bağlı olup hala saklı kalmış ve halkın iktisadi faaliyeti ile hayatın teşekkül esasına hizmet edmeye devam eden topluluk-kabile temasları ifade ederdi. Bütün kazak toplumunu şiddetle deşen iki kuvvetli sosyal-manevi faktör mevcuttur. Bunlar, kökü asırların daha derinine giden, halkın özelliğini gösterip geliştiren ve bu toplumda üstünlüğü teşkil eden — Söz Çarlığı ile Kanunilik Çarlığıdır. Çoğunlukla bu iki faktör çerçevesinde kazak hukuğun «eski formu» oluşturulmuştu. Regülyatif etkinliğinin kuvveti sayesinde söz konusu kazak hukuğu halkın hafıza ile hatırasında Büyük Stepteki adliye ve kanuniyetin «Altın asırı» olarak saklanıp tesbit edilmiştir.

Kazak hukuğunun esas kaynakları olarak şunlar sayılırdı: örf ve adet, mevzuat ve mahkeme emsalleri. Bütün bunlar kütle şuurunda çok gerekli bir şey ve göçmenlerin irade talebinin geleneksel özgürlüğü ile onların hayatının ritmini temenni edecek bir sıfat olarak kabul edilip oluşur. Kazak hukuğu bünyesi ile mantığı bakımından tutumlu ve oldukça esnek kanuni bir sistem olarak oluşmuştur. Bu sistemin tabii ihtiyaç olarak çabuk esberleyip kavramak için kolaylı gelen tasarruflu ve stilli görünmüş kaideleri mevcuttu. Bu kanun barışçı, layik ve medeni bir kanundu ve ceza hukuğunu ve suçlu olanları cezalandırmayı bilmezdi. Mahkeme hakimiyeti göçmenler toplumu hukuk alanının ortasında bulunup doğal ayıklanmada seçilmiş hakim-bi de onun taşıyıcısı ve Büyük Stepin bu hukuki sisteminde mühim bir şahsiyetti. O stepe göre kanunlarda geniş bilgili, akıllı ve belagat sahibiydi. Mahkeme sanatı sahipliği için halk içinde hakim-bileri şöyle adlandırıyorlardı: «Kara kıldı kak jargan tura bi» — İnce kılı tam yarısından yaran doğru hakim»; «Handa kırık kisinin akılı bar, bide — kırık kisinin arı men bilimi bar» — Handa kırık kişinin akılı var, bide — kırık kişinin vicdanı ile bilimi var».

«Kazaktın ata zandarı» — «Eski kazak hukuğu dünyası», 10 ciltli konseptüel bir çalışma olarak planlanmıştır. Bizim fikrimizce bu iş sadece Kazakistan'ın değil tarihi ve tarihi-hukuksal ilmindeki büyük olay ve başlıca bir merhale olacaktır.

Aşağıda «Çok ciltli»nin her cildin içindeki materyaller ile konular hakkında kısa bilgi verilir. Hazırlama esnasında bunları toplama, materyaller üzerindeki araştırma ve

deneme işlere ve ayrıca çalışma grubun imkanlarına, maddi ve finansman potensyaline bağlı olarak bazı değişiklikler ve düzeltmeler yapılabilir.

1. Cilt. «Eski formdaki» kazak hukuğunu Büyük Stepin hukuğu olarak göstermiş olan tanınmış kültür ve bilim adamlarının, seyahatçıların bu hukuk hakkında, onun kaynakları, aynı zaman belagat sahibi, hikmetli, şair ve layık hükümetin taşıyıcıları olan hakim-bilerin hususi ve önemli rolü hakkında fikirleri. Cildin diğer bölümü, Kazakistanın adliye idaresi tarihinde belli iz kaldırarak büyük bir devri temsil etmiş olan dört meşhur biler: Maykı bi, Tole bi, Kazıbek bi, Ayteke bi'lerin üstünedir.

II. Cilt. Bu cilt «eski formdaki» kazak hukuğuna dair araştırma işleri kapsar. Bu işlerde söz konusu kazak hukuğu kendisine göçmen uygarlığın demokrasi gelenekseli içeren ve en başta hürriyete dayanan hiç yazılmamış ama kendi kendine tanıtıcı bir kanuni sistem olarak verilmiştir. Ayrıca çalışmalar bu sistemin mekanizmini ve Büyük Step'teki kazakların hayatına verdiği düzenli sonuçları da içerir.

III. Cilt. Üçüncü ciltte halkın tarihi hatırasında isimleri saklanmış olan büyük bilerin galerisi verilmiştir, onların mahkeme kararları, biyografisi, belagat sahipliği, onların söyledikleri hizmetleri ve onların toplulukta insanseverliliği, barışı ve adaletliği tespit etmekte oynadığı büyük rolü gösterilmiştir. Cildin diğer bölümü XIX asrın ikinci yarısı ile XX asrın başı arasında yaşayan Abay Kunanbayev'e tahsis edilmiştir. Abay Kunanbayev özellikle yeni devirde kazak adliyetin en iyi geleneklerinin yeniden doğmasına büyük katkıda bulunmuştur. Üçüncü bölümde «eski formdaki» kazak hukuğu genellikle sovyet ve sovyetten sonraki devirlerin tarihi edebiyatta detaylı tasviri gösterilmiştir.

IV. Cilt. Bu ciltte kazak hukuğun eserleri getirilmiş, bu konudaki arama ile buluntular açıklanmıştır. Bunların içinde «Kasım hannın kaska jolı» — («Kasım hanın Aydın Kararı»), «Esim hannın eski jolı» — («Esim hanın Eski Kararı»), «Jeti Jargı» — («Büyük Karar»), «Ereje» — («Kurallar»). Eserlerin listesi ile varyantları verilmiştir

V. Cilt. Beşinci cilt size «eski formdaki» kazak hukuğuna dair Rusya ve rus edebi ve arşiv kaynakları hakkında, Step bölgesinin sömürgeleştirme devirlerinde modernleşmesi ve yeniden doğması ile muhafazakarlığı, bu bölgenin genel nizamlı enstitülerinin durağanlığı hakkında bilgi verir.

VI—VII. Cilt. Ciltlerde çeşitli zamanlarda değişik bilgin ve yazarlar, onun içinde yeni devir ve en son zaman içinde söz konusu problemlerin «mirasçıları ile sadıkları tarafından hazırlanmış örf-adet ve hukuki varyantları dahil olmak üzere «kazak kanunu»n kurallarına dair son yazı ve kitaplar mevcut olacak. Ayrıca hususi araştırma grupların materyalleri girecek. Ciltlerin bir bölümü de kazak hukuğu hakkındaki avrupa edebi kaynakları kapsar.

VIII. Cilt. Bu cilt, «eski formdaki» kazak kanuni sistemin Büyük Stepin bütün komşu toprağında oluşturulmasını etkileyen türkçe konuşan orta asyalı, doğu-turkestan hanlıkların, moğol ve çin devletlerin kanun ve kararları olan orta asır hukuki abidelerini, hukuki kuralları ve damgalarını içerir. Bunların karşılaştırmalı çözümleme ile yorumlamaları verilir.

IX. Cilt. Büyük Stepin mahkeme-adliye ve siyasi yapısı, tanınmış büyük devlet adamları olan bilerin ve kazakların devlet bünyesinin resim ve tasviri sanat eserlerle fotoğraf materyallerde ifade edilir.

X. Cilt. «Çokciltliliğ»in birkaç ciltlerin yayınından sonra araştırma ve inceleme işleri esnasında keşfedilmiş ve bu ciltte kapsamıyan Kazak hukuğı hakkında yeni buluntu ile belgelere dayanan materyaller. Cildin özel bir bölümünde yönetmelik materyaller verilmiştir.

Birinci cildin ikinci yayınında birinci yayınının önsözü saklanıp işbu «Çokciltliliğ»in hazırlanması işlerinin başlanması ile bu işler esnasında çekilmiş zorluklar hakkında bilgi verir.

Akademisyen S. Z. ZIMANOV.

Foreword

Realizing that the preparation of offered work would be difficult in research, organisational, material and financial planes we nevertheless took this step, being firmly convinced that we performed our duty to our people and its history.

Two factors have served as stimulus to such initiative: rather significant in volume reserve of the knowledge, saved for today, and all available in our disposal scientific and intellectual potential of the republic. The largest difficulty consisted however, in the theme itself, in novelty of statement which was equal to an opening: to show and to prove uniqueness of the Kazakh law in its ancient form, as the law devoted to values of primary freedom and ideals of the natural right of a man, imbued with spirit of peace, collectivism and feudal chivalrous morality. There was no necessity to invent something, to make up facts which did not take place in actuality. It was necessary only «to dig them out» of ruins of centuries, to clear it of accretions and recreate, if only in its basic qualities and features. We understood that the very statement of a question about uniqueness of the Kazakhs' medieval legal culture which has survived the epoch and come down up to the newest time, was coming into conflict with concept which was traditional in colonial, bourgeoisie and Soviet historiography, that Kazakhstan was in the past a wild land, backward and patriarchal-feudal.

Announcing of 1998 by the President of Kazakhstan as the Year of National unity and national history has served as an impetus to begin realizing of the plan on preparation of the multi-volume edition of the Kazakh law. In April, 1998 at the meeting of a group of scientist lawyers called in Almaty under the initiate of Muhamedzhanov B., Minister of Justice of the Republic, I have put forward a draft programme of preparation of a voluminous edition under the title «The Ancient World of the Kazakh Law. Materials, Documents and Investigations», which was approved by the participants and by the Minister. Now it was a matter of finances. Towards the end of the year the first sponsors were found. Then the modest means of the University under my direction were contributed. The known researchers, lawyers, philologists and historians were involved to work on the programme. For searching, studying and selecting of necessary materials in the manuscript and rare edition funds there were formed creative groups (3-5 persons) at the Institute of the Literature and Art, scientific library of the National Academy of Sciences, and also at the National Republic Library from amongst the qualified staff of these institutions. The head research group has been formed at the Kazakh Academic University (not state), where besides scientist lawyers the experts on the Mongolian, Chinese, Turkish, Central

Asian and national sources entered. Management of the Programme was fulfilled by myself.

If sources of financing will be found, the preparation and edition of all volumes are planned for finishing till 2010. The materials and documents in «Voluminous» are published in the initial text, sometimes with some reductions, to avoid recurrences, without infringement of the author's original, in language, in which they were written, without translations into other languages. The Foreword and introductory articles to sections of volumes, which are given in 4 languages: Kazakh, Russian, Turkish and English make an exception.

We understand, that the multi-volume edition about the Kazakh law as about an original legal system of the epoch of the nomadic civilization, in which to an appreciable degree there are embodied universal antique valuable ideals of a human hostel, and fair administration, in many respects consonant with our modern representations about the purpose of the legal orders and of public power judicial bodies, we as though before the Kazakh law open a window conducting to a legal systems' family of great importance.

Academician ZIMANOV S.Z.